

ESSAY

DEN COMMUNISTISKE HOVEDMAND

Wilhelm Weitling og den tidlige arbejderbevægelse

Af Bertel Nygaard

En augustlørdag i 1843 kunne man i *Aarhus Stiftstidende* læse nyt fra det store Europa:

I Paris, Leipzig, München, Hamborg o. fl. St. [og flere Steder] have de saakaldte *communisticke Haandværkerforbindelser*, der truede med at udarte til en revolutionair Tendents, fremkaldt de strængeste Forholdsregler fra Øvrighedernes Side, og mange af Deeltagerne ere idømte haarde Straffe. Ogsaa i det vestlige Schweiz er man kommen på Spor efter slige Forbindelser, der have til Hensigt at ophæve de bestaaende Love, og i Zürich har man fængslet Hovedmanden, som er en Skræder Weitling. Ved at gjenemsee hans Papirer er man kommen efter, at over 1500 Haandværkere vare Deeltagere i det lovstridige Samfund.¹

Det var alt. En kort udenrigspolitisk notits, uden nærmere dikkedarer eller for den sags skyld eksplicite forbindelser til danske forhold. Alligevel kan denne lille tekst åbne for en historisk forståelse af sin tid i almindelighed og nogle af de tidlige spirer til den europæiske arbejderbevægelse og dens politiske hovedstrømninger i særdeleshed.

Siden etableringen af massearbejderbevægelserne fra slutningen af

Wilhelm Weitling (1808-1871), skrædder og "grundlæggeren af den tyske kommunisme". Gennem arbejderorganisationen "De retfærdiges Forbund" udviklede han sammen med politisk yderliggående håndværkere ideerne om det kommunistiske samfund og kampen for dette med arbejdernes egne, sociale interesser som drivkraft

1800-tallet har man ofte betragtet de tidlige socialistiske retninger enten som historiske blindgyder eller – i bedste fald – som optakter til senere og mere 'rigtige' sociale bevægelser. I dag, efter svækkelsen af de sejrssikre modernistiske ideologier, herunder meget af den ofte alt for selv-sikre 'videnskabelige' socialisme, er det formentlig mere oplagt at betragte de tidlige socialistiske strømninger som historiske fænomener i egen ret. Måske kan vi endda lettere se aktuel relevans i de tidlige so-

cialisters og kommunisters forsøgsvis, ofte skrøbelige søgen efter tanker og handlingsformer, der kunne udfordre det borgerlige samfund og dets evne til at gøre sig til vane og selvfølghed. Det kan være, det nu er tid til at kaste nye blikke på gamle Weiting og hans kammerater, som blev omtalt kort i *Aarhus Stiftstidende* for små 175 år siden.

Denne artikel er tænkt som et bidrag til at udvikle disse nye blikke. Med afsæt i den gamle, kortfattede notits fra *Aarhus Stiftstidende* vil jeg se nærmere på denne bemærkelsesværdige skikkelse, hans kontekst og hans bredere betydning. Jeg trækker her dels på nyere international forskning – især den tyske historiker Waltraud Seidel-Höppners enorme Weiting-biografi fra 2014, der opsummerer og til dels korrigerer hendes livslange, omfattende udforskning af de tidlige socialistiske ideer og miljøer – dels på min egen udforskning af sådanne tanker som tværopøiske fænomener, anskuet fra et dansk perspektiv.²

Communister

Det mest iøjnefaldende ved den lille avisnotits er oplysningen om, at de udenlandske “communistske Haandværkerforbindelser” bredte sig i flere europøiske storbyer her i sommeren 1843. Det er i sig selv interessant for en eftertid, der oftest har forbundet tidens kommunistiske bestrøbelser med Marx’ og Engels’ kommunistiske manifest fire et halvt år senere – et retrospekt, som står i skarp kontrast til den stille, næsten nærmest upåagtede tilværelse, Marx’ og Engels’ tekst levede under 1848-revolutionerne og i hele perioden frem til Pariserkommunen og de store, velkendte socialdemokratiske arbejderbevægelser.³

Ved overhovedet at omtale de kommunistiske ‘forbindelser’ i udlandet kan den århusianske notits samtidig vise os, at disse bestrøbelser ikke alene blev bemærket, men også anset for en vedkommende trussel mod de bestående samfundsordener over hele Europa. At kommunismen var en udfordring, der måtte tages alvorligt – også i Danmark – havde stået klart, siden europøiske dagblade tre år tidligere havde præsenteret læserne for den seneste politiske fløjdannelse i det altid turbulente Paris: kommunismen. Denne nye retning gik videre end alle andre oppositionelle strømninger. Kommunisterne krævede ikke kun den moderat konservative regerings afgang eller monarkiets afskaffelse, sådan som henholdsvis de liberale og de mere yderligtgående republikanere gjorde. Nej, kommunisterne ville ophæve selve kernen i det moderne, borgerlige samfund: den private ejendomsret. Som den franske liberale skribent Léon Faucher formulerede det i 1840, ville kommunisterne

indføre “Fælleddsskab i Eiendommene”. Og de ville “hverken vide af Rige eller Fattige, Herrer eller Tjenere, Kapitalister eller Arbeidere, Eiendom eller Erhverv”. Fauchers betragtninger udgjorde den første nærmere analyse af kommunismen, med kun få dages forsinkelse viderebragt i den enevoldssubsidierede, konservative københavnske avis *Dagen*.⁴

Kommunismen gik fra at være en interessant nyhed til at blive en offentlig sensation i løbet af efteråret 1840, da erklærede kommunister inden for de hemmelige republikanske selskaber i Frankrig forsøgte attentater mod kongen og andre notabiliteter. Der gik kun få måneder, før det nye, farlige begreb *Communisme* – endnu skrevet med c efter det romanske forbillede – også viste sin nytte i dansk politik: *Dagen* beskyldte fra 1841 og frem såvel det demokratiske organ *Kjøbenhavnsposten* som det langt mere moderat liberale *Fædrelandet* for at fremme kommunismens sag. Hver af de anklagede aviser replicerede, at det ikke var dem, der støttede kommunismen, men tværtimod de konservative kredse, der ved at forsvare de sociale privilegier også skærpede den nød og håbløshed, hvori de kommunistiske længsler kunne spire. ‘Kommunist’ blev det brændemærke, man søgte at give sine fjender, men undgå selv at få.⁵ Heller ikke de frygtede nødlidende i den danske helstat viste dog nogen nævneværdig interesse for kommunismen.

Og dog blev det utilsigtede resultat af alle disse besværgelser, at kommunismen med dens kritik af privatejendommen hagede sig fast i den moderne politiske forestillingsverden. Derigennem blev den også et standpunkt, som det – om ikke andet – var muligt at indtage for den, der både besad viljen og vovemodet til det.

Utopisk socialisme?

Den gamle notits fra det århusianske dagblad kan samtidig pege på begrænsninger i senere tiders konventionelle rubriceringer af disse gamle politiske strømninger som led i én eneste ‘utopisk’ eller ‘førmarxistisk’ socialisme.⁶ Det er selvfølgelig indlysende rigtigt, at disse strømninger opstod før marxismen. Men at sammenfatte dem alle gennem netop denne relation er ikke blot anakronistisk, men leder også opmærksomheden væk fra deres mangfoldighed og deres forbindelser til deres egen samtid – hvilket i øvrigt hverken kan siges at leve op til Marx’ og de bedste marxisters egne bestræbelser på historisk analyse eller for den sags skyld give noget rimeligt billede af marxismens egen historiske baggrund. Og nok var disse strømninger utopiske i den brede forstand, at

de udtrykte stærke længsler efter anderledes, endnu-ikke eksisterende samfund. Men de var ikke lige utopiske, og de var ikke utopiske på samme måde. Der var meget stor forskel på Étienne Cabet's udpenning af sin kommunistiske lykkedrøm i fortællingen *Rejse i Ikarien* fra 1840 og de samtidige 'neobabouvistiske' kommunister, der kæmpede i nuet – ofte med voldsomme midler – for at skabe forbedring, for ikke at nævne f.eks. engelske Robert Owens indflydelsesrige sociale filantropi.

Som man kan fornemme af *Aarhus Stiftstidendes* lille tekst, var det såmænd heller ikke nødvendigvis de tidlige socialisters drømme og utopiske fortællinger i sig selv, der gjorde dem chokerende for deres samtid og fik myndighederne i stadigt flere lande til at forfølge dem. Det var tværtimod dels deres skarpe kritikker af de eksisterende samfund, dels deres politiske praksis, dvs. organiseringen af arbejderne, mobiliseringen af de lavere klassers utilfredshed og derigennem skærpelsen af de allerede igangværende sociale kampe. Det var sigende, at f.eks. den danske filosofiprofessor F.C. Sibbern fint kunne drømme løs om et samfund uden privat ejendomsret og endda formulere sine kommunistiske samfundsforestillinger i den enorme, vildtvoksende, aldrig færdiggjorte utopiske fortælling *Meddelelser af Indholdet af et Skrivt fra Aar 2135*, uden at skulle frygte for represalier. Hans udviklede tekster havde nemlig ikke den fjerneste mobiliserende effekt.⁷

Skrædder Weitling og den parisiske eksilpolitik

Aarhus Stiftstidendes rapport om de kommunistiske håndværkerforbindelser røber også et personnavn – og kun ét – nemlig "Skrædder Weitling". Han udnævnes til "Hovedmanden". Og han var ganske rigtigt ingen hvemsomhelst. Wilhelm Weitling, der fyldte 35 år i 1843, var på dette tidspunkt den førende arbejderorganisator og kommunist uden for Frankrig. Han var født i Magdeburg i 1808, under det napoleonske overherredømme, som barn af en ugift kvinde og en fransk kaptajn. Hans skolegang under den preussiske stats forskrifter var baseret på streng indprentning af religiøse dogmer, men netop ved sin stivhed kunne det også anspore opvakte børn som den unge Wilhelm til kritisk tænkning. Og ved at lære ham både at læse og at finde rundt i de hellige skrifter gav det ham samtidig ressourcer til at kritisere både de etablerede udlægninger af religiøsitet og de samfundsordener, som disse udlægninger bidrog til at legitimere.

I 14-årsalderen kom han i lære som skrædder. Det var et slidsomt og forkrøblende arbejde, men også, som han selv påpegede i tilbageblik,

befordrende for den "frie ånd", fordi man under arbejdet kunne "tale, synge og tænke".⁸ Og ligesom mange andre unge håndværkere i disse år blev hans tanke, tale og, ikke at forglemme, sang – en vigtig samhørighedsformende instans i de tidlige arbejderforeninger⁹ – stimuleret af den traditionelle håndværkervandring rundt om i Europa. I 1832 drog han først til Dresden og gennem mindre bøhmiske og mæhriske byer videre til Wien. Og i foråret 1835 bosatte han sig i Paris; "den vide troldkedel, hvori verdenshistorien bor", som den ledende tyske demokrat Arnold Ruge kaldte byen nogle år senere.¹⁰

Under det efter samtidens forhold relativt liberale franske julimonomarki strømmede stadigt flere mennesker fra alle hjørner af Europa hertil, på flugt fra politisk forfølgelse eller social nød – eller i håbet om en bedre tilværelse. Det gjorde pladsen trang og kampen om brødet hård. Men det var også med til at sikre udbredelsen af de kulturelle og politiske nybrud, der opstod i den franske hovedstad. Weitling længtes siden ofte tilbage mod det Paris, som havde budt ham usle lønninger for hans arbejde, men hvor "ingen kan være så fattig, at han ikke stadig bevarer håbet om engang at dø i kampen mod sin undertrykker".¹¹

De enkelte eksilgrupper i den franske hovedstad organiserede sig typisk efter deres respektive hjemstavne, men ofte også efter forskellige sociale og politiske tilhørsforhold, der opstod i møderne mellem baggrundserfaringer og den mangfoldige franske offentlige debat. De skandinaviske eksilgrupper i byen organiserede sig ved årsskiftet 1844-45 i Skandinavisk Selskab, der fungerede som borgerlig dannelsesforening, men i et vist omfang også fungerede som forum for mere radikale politiske ideer.¹² Den betydeligt større gruppe af eksiltyskere voksede mellem den franske julirevolution i 1830 og februarrevolutionen i 1848 fra omtrent 7.000 til omtrent 60.000 mennesker, hvoriblandt et lille, men markant mindretal blev aktive i de oppositionelle politiske grupper.¹³

Det var i disse kredse, Wilhelm Weitling begyndte at systematisere sine tanker i retning af kommunistiske principper. Han trådte ind i det eksiltyske, parisisk baserede hemmelige selskab *Bund der Geächteten*, der var stiftet efter forbuddet mod *Deutscher Volksverein* i 1834 og i organisationsform og politiske principper lagde sig efter de franske republikanske selskaber, som var blevet tvunget under jorden ved samme lejlighed. I det tyske selskab, såvel som i de franske forbilleder, virkede håndværkere side om side med radikalt sindede dannede borgere. Omkring midten af årtiet opstod imidlertid bitre stridigheder inden for de parisiske selskaber om håndværkernes ret til at deltage i de politiske dis-

kussioner og selskabets ledelse på lige fod med de intellektuelle, og sideløbende blev de demokratiske fordringer om politisk ligestilling udfordret af mere vidtrækkende krav om social og økonomisk retfærdighed. De mere yderligtgående kræfter, som var præget af arven efter den franske revolutions jakobinske idealer eller af de genopvakte tanker om fælleseje, som François-Noël Babeuf og *De liges sammensværgelse* havde udviklet i midten af 1790'erne, begyndte at tale om social revolution og lagde grunden til det moderne kommunismebegreb.¹⁴

Fra 1836 opbyggede de politisk yderligtgående håndværkere den nye organisation *Bund der Gerechtigkeit* (ofte kaldet *Bund der Gerechten*),¹⁵ der et årti senere, efter forflyttelsen af hovedkvarteret til London og under Marx' og Engels' indflydelse, blev omdøbt til *Bund der Kommunisten* – altså det forbund, der i 1848 antog *Det kommunistiske partis manifest* som program. Men i de første år blev Weitling den fremmeste talsmand for organisationen – “grundlæggeren af den tyske kommunisme”, som Engels kaldte ham i 1843.¹⁶ Og under hans ledelse udviklede den sig fra en eliterevolutionær konspiration i retning af en mere medlemsdemokratisk organiseret propagandagrube, der – så vidt forholdene tillod det – henvendte sig til arbejdernes bredere kredse for at vække dem til kamp.

Ti år før Marx' og Engels' manifest sammenfattede han sine samfundstanke i det første programskrift for Bund der Gerechtigkeit: *Die Menschheit. Wie sie ist und wie sie sein wollte*.¹⁷ Her karakteriserede han tankerne om privatejendommens afskaffelse, social lighed, kosmopolitisk fællesskab og almindelig valgret som udtryk for “naturens lov og kristi lære”.¹⁸ I modsætning til både den pacifistiske, harmonisøgende ‘ikariske’ kommunisme hos Étienne Cabet og tilbøjeligheden til små revolutionære gruppers kamp i de Babeuf-inspirerede hemmelige selskaber pegede Weitlings lære mod en omfattende, højaktuel revolutionær kamp med arbejdernes egne, sociale interesser som drivkraft. Men sproget var ofte religiøst: “En ny Messias vil komme for at gøre den førstes lære til virkelighed. Han vil knuse den gamle samfundsordens rådne konstruktion, lede tårernes kilder ind i glemslens sø og forvandle jorden til et paradys.”¹⁹ Ligesom mange andre af de tidlige socialister og kommunister formåede den nu voksne Weitling at kanalisere sin barndoms almuekristne dannelse ind i kapitalismekritiske baner.

Mange har i eftertiden lagt vægt på Weitlings religiøse sprog og set ham i forlængelse af årtusindlange kiliastiske eller millenaristiske traditioner, snarere end som moderne arbejderfører eller kommunist. Han var da også tydeligt inspireret af både reformationens venstrefløj, især

Thomas Müntzers tanker fra 1500-tallet, og af den katolske præst Félicité de Lamennais' flammende kritikker af det moderne, kapitalistiske samfund i skrifter fra 1830'erne. Men Seidel-Höppner understreger, at kristendommen for ham først og fremmest var et sæt af overordnede idealer og et sprog, der kunne give form til hans erfaringsbaserede og praksisorienterede betragtninger. Det, han lærte af Müntzer, var at udlægge kristendommen i sympati med de fattige. Hvad han lærte af Lamennais, gjaldt ikke dennes teologiske doktriner, men selve den franske gejstliges protestakt. Og de bibelske formuleringer blandede sig i hans tankeverden med brokker af demokratiseret historieopfattelse, neojakobinsk og neobabouvistisk rettighedstænkning samt fourieristiske tanker om mennesker som forskelligartede, driftsstyrede væsener.²⁰ Som han selv formulerede det i sit mest udtrykkeligt religiøse værk, *Das Evangelium eines armen Sünders* fra 1845, imod både 1700-tallets oplysningstænkeres og hans samtids unghегelianske ateister: "Religionen må ikke ødelægges, men må *benyttes* til at befri menneskene. Kristendommen er frihedens, mådeholdets og nydelsens religion. (...) Kristus er en frihedens profet, hans lære er friheden og kærligheden."²¹ Hans religiøsitet var med andre ord forankret i et materialistisk verdenssyn og uløseligt knyttet til den sociale befrielse. Seidel-Höppner fremhæver ham i den henseende som en idémæssig forløber for Ernst Blochs håbstænkning i det 20. århundrede.²²

Weitlings og *Bund der Gerechtigkeits* praktiske orientering sås tydeligt ved deres samarbejde med Auguste Blanqui og det hemmelige fransk-republikanske selskab *Société des saisons* om den mislykkede majopstand i 1839, hvis mål var at omstyrte julimonarkiet til fordel for republikken. Og under de parisiske skrædderes strejke i 1840 uddybedes den radikale franske og tyske venstrefløjs forståelse af, at potentielt sprængfarlige politiske initiativer også kunne udspringe fra arbejdernes egne rækker, uden for de konspirative organisationer.²³

Det var disse erfaringer, Weitling og mange af hans kammerater bragte med sig, da myndighederne under indtryk af de voksende uroligheder omkring årtiskiftet begyndte at slå hårdere ned på den nye, militante venstrefløj.

Schweiz og arbejdernes røst

Weitling selv drog i 1841 videre til Schweiz. Dette nye hjemland kunne ganske vist i mange henseender virke tilbagestående i forhold til det dynamiske Paris. Men det var lettere for en skrædder at opnå en løn til at

leve af. Og de relativt liberale offentlige forhold i det frie Schweiz gjorde det nemmere at videreføre Bund der Gerechtigkeits politiske virke.

I samarbejde med blandt andre journalisterne August Becker og Sebastian Keller samt den danske omrejsende buntmagersvend Niels Lorents Petersen, der fulgte Weitling tæt op gennem 1840'erne, grundlagde han i Genève det første tyske arbejderblad, først under titlen *Der Hülferruf der deutschen Jugend*, siden under det enklere navn *Die junge Generation*.²⁴ Her var håndværkerne ikke bare en gruppe, der udførte dette eller hint manuelle arbejde. De antog tværtimod en fælles identitet under begrebet *arbejdere*, og i den egenskab gjorde de krav på en politisk rolle: "Også vi vil have en stemme i de offentlige rådslagninger om menneskehedens vel og vel; for vi, folket i bluser, jakker, kitter og kapper, er de talrigeste, nyttigste og kraftigste mennesker på Guds vide jord."²⁵

Heri lå en anfægtelse af en fundamental modsætning i den moderne, borgerlige samfundstænkning, der på den ene side selv byggede på naturretligt tankegods, på nyttemoral og på begreber om det produktive arbejde, arbejdetsetik, men på den anden side med selvfølgelighed forbeholdt den politiske offentlighed til de intellektuelt dannede og de besiddende. Med den nutidige franske filosof Jacques Rancières begreber, der også i vidt omfang bygger på studier af den tidlige arbejderbevægelse, var her tale om en politisk påberåbelse af den lighed, der allerede fandtes som forudsætning for det borgerlige samfund selv.²⁶

Og mens velmenende kræfter blandt det dannede og det besiddende borgerskab mente at være de bedst egnede til at fremføre arbejderne sag og at føre dem frem til inklusion i det borgerlige samfunds rækker, tilføjede Weitling og hans meningsfæller, at kun arbejderne selv var i stand til at formulere egentlige arbejdersynspunkter. Nok besad borgerskabets intellektuelle afgørende viden og kundskaber. Men arbejderne synspunkter måtte indarbejde deres egne klassespecifikke erfaringer: "Den, der vil bedømme arbejderne tilstand rigtigt, må selv være arbejder, ellers kan han ikke have begreb om det slid, der er forbundet med det".²⁷

Arbejderpolitikken var dermed ikke bare en politik *for* arbejderne, men også *af* arbejderne – en opfattelse, der under Weitlings sidste måneder i Paris især blev formuleret af kredsen omkring arbejderbladet *l'Atelier* og lidt senere også gav et lille ekko blandt kredsen omkring skillingsbladet *Nyeste Postefterretninger* inden for den københavnske demokratiske bevægelse i 1848.²⁸ Hvor begge de sidstnævnte imidlertid identificerede deres arbejderpolitik med elementer af antiintellektu-

*Hülferuf der deutschen Jugend.
Weitling grundlagde i 1841 i Geneve det første tyske arbejderblad. Bladet skiftede senere navn til Der junge Generation.*

Erste Lieferung.

September 1841.

Der Hülferuf der deutschen Jugend.

Herausgegeben und redigirt
von einigen deutschen Arbeitern.

Gegen das Interesse Einzelner, insofern es dem Interesse Aller schadet, und für das Interesse Aller, ohne einen Einzelnen auszuschließen.

Es erscheint zu Anfang eines jeden Monats eine Lieferung einen Bogen stark.

Das jährliche Abonnement ist 3 französische Franken.

Man abonnirt in Paris bei Herrn Bauer, Schuhmacher, rue de Joux, N. 19; in London bei Herrn Charles Mull, Hyde Street, Bloomsbury, N. 4; in Genf bei Herrn Sandos, rue de Polissaris, N. 131; in Lausanne bei Herrn Zutter, Bäcker, rue des Jails.

Jeder deutsche Tagelöhner, Bauer, Arbeiter, Meister, Künstler und Gelehrte, der seinen guten Willen und praktische Erfahrung der unsrigen zugesellen will, wird ersucht, uns portofreie Nachrichten über den Stand der Bildung der Handwerker, die Verhältnisse der Arbeit und des Lohnes, mit den Preisen der Bedürfnisse, zukommen zu lassen, und diesen Bericht mit Rathschlägen zur Verbesserung der Lage des Arbeiters zu begleiten. Sehr angenehm würden uns die Berichte von Ärzten sein über die schädlichen Einwirkungen der verschiedenen Geschäfte auf die Gesundheit der Arbeiter, verbunden mit Rathschlägen zur Abhülfe.

Portofreie Einsendungen bittet man unter folgender Adresse zu schicken:
A Monsieur W. W., chez Sandos, rue de Polissaris, N. 131, à Genève.

alisme og med en forholdsvis moderat social reform, der skulle gøre det muligt for arbejderne at opnå fuldgyldigt medlemskab af det borgerlige samfund, var Weitlings mål derimod vidtrækkende, og til dette mål ville han indgå en tæt alliance mellem arbejderne selv og de radikale intellektuelle, hvis evner han værdsatte højt.

Kommunismen

Hvad var da Weitlings samfundsmål? I modsætning til Fourier, Cabet og hele den 'klassiske' utopiske tradition udpenslede han ikke sit ideal-samfund i færdige billeder. Det kommunistiske samfund måtte for ham være et resultat af såvel lange historiske udviklingsprocesser som de aktuelle klassekampe, der ville give form til revolutionen. Men så meget stod klart, at den kommende kommunisme måtte være et samfund hinsides privatejendommen til produktionsmidlerne og hinsides det pengetyranni, der forkrøblede hans samtid. I hovedværket *Garantien der Harmonie und Freiheit* fra 1842 udpegede han atter og atter pengene og deres frie spil som roden til talrige onder: "Hvorfor lyver avisskribenten, hvorfor stjæler tyven, hvorfor snyder købmanden, og hvorfor forsvarer advokaten en dårlig sag? – Alt sammen på grund af pengene. [...] Hvorfor snyder kroværten med drikkevarer, og bonden med mælk og smør, hvorfor er bagerens brød for småt? – Alt sammen på grund af pengene." Og så videre. Men denne "falske gud", dette "helvedes udflod", ville ikke vare evigt.²⁹ For:

"[D]er vil komme en tid, hvor man ikke længere vil råbe: penge! penge! men ingen penge! ingen penge! [...] Til den tid vil man antænde store bål med banknoter, veksler, testamenter, skyldnerfortegnelser, leje- og forpagtningskontrakter og gældsskrivelser, og på det bål vil enhver kaste sin pung, den fattige sit kobber, den velhavende sit sølv og den rige sit guld. [...] Da, tigger, behøver du ikke længere tigge, og du, tyv og røver, ikke længere stjæle, du, købmand og kræmmer, ikke mere at snyde og bedrage; for mennesket vil have aflagt det gamle menneske, og samfundet vil være som født på ny [...] jorden vil blive som et paradys, og menneskeheden vil være forvandlet til én familie."³⁰

Dette kommunistiske paradys måtte kendetegnes ved harmoni, mente Weitling. Dermed mente han hverken den millimeterafmålte løn efter indsats, som saint-simonisterne og nogle af de socialistiske strømninger

forestillede sig, eller den asketiske lighed i både ydelse og nydelse, som andre tidlige kommunister prædikede. Weitlings harmoniske samfundsvision var en sikring af lige muligheder for fri udfoldelse af menneskenes forskellige anlæg og tilbøjeligheder, hinsides besiddelsestrangens og pengemagtens tvang. Og sådanne lige muligheder for frihed kunne ikke, som liberalisterne hævdede, trives i et konkurrencesamfund. Kun i et samfund baseret på fælleseje kunne man fremme den “naturlige følelse af harmoni mellem begær og evner”, der ifølge Weitling var forudsætningen for lykken.³¹ Harmoni mellem begær og evner betød netop ikke, at alt blev nøje udmålt eller umiddelbart var tilgængeligt for enhver, men derimod at enhver kunne have udsigt til gennem egen indsats at stræbe mod tilfredsstillelse. Weitlings kommunisme var med andre ord en frihedskommunisme snarere end en lighedskommunisme.

Anden del af *Garantien der Harmonie und Freiheit*, der kom med mere detaljerede bud på egnede typer af institutioner i det nye samfund, kunne synes at nærme sig det mere klassiske utopiske modelbyggeri, men det er karakteristisk, at Weitling ikke forhåndsdikterer detaljer i samfundsindretningen, men overalt søger efter generelle rammer for den friest mulige udvikling af menneskene både som individer og som fællesskab. Ligeledes modvejes modelbyggeriet af hans grundlæggende insisteren på, at arbejderne selv og deres praktiske erfaringer må være omdrejningspunktet for den videre historiske udvikling hen mod kommunismen. Weitlings utopiske vision kan dermed næppe betegnes som en færdig model til autoritær indførelse, sådan som Fouriers, Saint-simons og andre geniernes idealsamfund var tænkt – på tværs af deres store indbyrdes forskellige. Snarere var den et bud på, hvordan andre sociale rammer ville kunne fremme menneskenes frie, forskellige udfoldelse.

Garantien der Harmonie und Freiheit opnåede en vis resonans rundt om i Europa – navnlig hvor man ikke tidligere havde talt meget om social revolution. Det blev vidt omtalt på den tyske venstrefløj og blev oversat til både ungarsk og norsk.³² Og ikke kun Friedrich Engels var ovenud begejstret i de første år derefter. Også Marx skrev henrykt i sommeren 1844, under det parisiske eksil, hvor hans egne samfundstanker udviklede sig hastigt, at det tyske proletariat i Weitling havde fundet sit første afgørende talerør:

Sammenligner man den tyske politiske litteraturs beskedne, forsagte middelmådighed med denne *umådelige* og brillante debut for den tyske arbejder; sammenligner man disse proletariats kæmpemæssige *børnesko* med det tyske bourgeois' dværgagtige, udtrådte politi-

ske sko, så må man forudse, at den *tyske askepot* vil få *atletikkikkelse*.

Man må indrømme, at det tyske proletariat er det europæiske proletariats *teoretiker*, ligesom det engelske proletariat er dets *nationaløkonom*, og det franske proletariat er dets *politiker*.³³

Marx så med andre ord Weitling som den oplagte arbejderleder – en revolutionær teoretiker med rødder i arbejderklassen selv. Men det, der gav Marx grund til begejstring, vakte frygt hos myndighederne. Nok var de schweiziske myndigheder mere tolerante, men der var grænser for tolerancen, og de langt mindre tolerante preussiske myndigheder pressede på for en hårdere fremfærd mod tysksprogede dissidenter. Efter at have bosat sig i Zürich i foråret 1843 blev Weitling arresteret og gennemlevede det, Seidel-Höppner omtaler som “den første kommunistproces i det tyske sprogrum”.³⁴ Ved arrestationen lød anklagen på blasfemi og religionsforbarmelse, men under retssagen lagde anklagemyndigheden vægt på Weitlings revolutionsbestræbelser og hans deltagelse i hemmelige organisationer. Han blev dømt og sad fængslet under kummerlige forhold i et lille års tid, inden han i maj 1844 blev udvist til de preussiske myndigheder. Her kunne han vente det værste. Men det lykkedes ham at få kortvarigt ophold i fristaden Hamburg mod at love at drage videre mod London og USA.

Det var retssagen, der gjorde den bredere offentlighed bekendt med Weitling og den tyske kommunisme, som det også fremgik af den lille notits i *Aarhus Stiftstidende* fra 1843.³⁵ Da danske godsejerkredse kort efter begyndte at anklage tilhængerne af fæstevæsenets afvikling for at støtte sig til “kommunistiske” principper – altså social ligestilling og ‘tyveri’ af godsejerjord – var det den zürichske regeringskommissions beretning fra Weitling-sagen, bondevennebladet *Almuevennen* støttede sig til for at vise, hvor lidt bondevennepolitikken havde at gøre med kommunisme. Det fremgik af avisen, at Weitling angreb selve privatejendommen som princip; at han ikke kun ønskede lighed i retslig eller politisk forstand, men også i økonomisk; og at han fordrede en revolution for at gennemføre sin samfundsorden. Dette, forstod man, stred ganske mod principperne i de danske bondevenners krav om, “at Statsborgerne maa betale lige meget til Statens Udgifter, i *Forhold til deres større eller mindre Eiendom*, der forlange, at Penge ikke skal kunne give den ene Statsborger Herredømme over den Andens *Person*, ikke skal kunne gjøre den ene til den Andens *Lovgiver* og *Behersker* for hele hans *Liv*”.³⁶ *Almuevennen* hævdede med andre ord at forsvare privatejendommen som princip, herunder den enkeltes ejerskab til sin egen person –

med *større* konsekvens end godsejerne. Beskyldningen for kommunisme traf snarere godsejernes stadige overgreb mod fæstebønderne end den traf fæstevæsenets modstandere, skulle man læse mellem linjerne.

Mod Schapper og Marx

Fængslingen og udvisningen fra Schweiz blev imidlertid også begyndelsen til enden for Weitlings centrale rolle i den spirende arbejderbevægelse. Nok havde han stadig tilhængere, og han vedblev at kunne organisere nye kredse af arbejdere det meste af det følgende tiår. Men han mødte også betragtelig modgang i de hårde fløjkampe, der hjem søgte bevægelsen som helhed i midten af 1840'erne. I *Bund der Gerechtigkeit* vandt dels Etienne Cabets pacifistiske kommunisme, dels den såkaldte 'sande socialismes' moraliserende, idealistiske oplysningsprojekter frem. Weitlings ophold i London fra 1844 og et par år frem blev præget af disse fløjkampe og de deraf følgende rygter og myter. Den på det tidspunkt dominerende skikkelse i forbundets Londonafdeling, studenten Karl Schapper, forsvarede efter de mange skuffelser for bevægelsen den opfattelse, at den revolutionære strategi havde vist sig fejlslagen, at arbejderne endnu ikke var modne til kommunismen, og at der derfor forestod et langvarigt oplysningsarbejde, inden menneskeheden som helhed ville kunne indrette sig et retfærdigere samfund. Samtidig lagde Schapper, atter i overensstemmelse med den 'sande socialisme', vægt på kampen mod al religiøsitet, for ateistiske anskuelse. Weitling forsvarede derimod den praktiske organisering og det kommunistiske programs aktualitet. Schappers linje, hævdede Weitling, indebar "en evig udskydelse fra i dag til i morgen, fra i morgen til i overmorgen". Det ville ikke føre til noget. Og det ateistiske program forekom ham ikke alene at overfokusere på rene idékampe, men også at stride mod trosfrihedens princip. I stedet for den blotte propaganda måtte man begynde den praktiske organisering af arbejderne her og nu. Oplysningen måtte – understregede han igen – tage afsæt i arbejderne egne erfaringer, snarere end i forhåndsdefinerede sandheder.³⁷

Det lykkedes Weitling at vinde nogen opbakning for sit standpunkt i forbundets Londonafdeling, men disputen gav anledning til sejlvivede rygter om Weitling som voluntaristisk opstandsmager og utopisk drømmer. En systematisk bagtalelseskampagne var med til at forgifte grundlaget for hans første møde med Marx og den kommunistiske korrespondancekomité i Bruxelles i 1846. Utallige fremstillinger har siden gengivet, hvordan Marx efter en uforsonlig debat med den arbej-

der, han få år før havde fremhævet som genial foregangsmand for den europæiske sociale revolution, hamrede nærerne i bordet, så lamperne gyngede, og råbte: "Uvidenhed har aldrig gavnet nogen!"³⁸

At denne episode virkelig fandt sted, har ingen bestridt. Men de utallige senere fremstillinger af dette som et brud mellem arbejderen og den arrogante intellektuelle eller mellem den utopiske og den videnskabelige socialisme eller mellem Weitlings 'blanquistiske' fastholdelse af den kommunistiske revolutions umiddelbare aktualitet og Marx' (nyfundne) insisteren på behovet for en forudgående borgerlig-demokratisk udvikling – alle disse tolkninger kalder på nuancering.

Det er rigtigt, at Marx og Engels på denne tid i stadig klarere vendinger insisterede på, at kommunismen ikke ville vokse frem ved moralske fordømmelser af kapitalismen eller ved udpenslingen af idealsamfundet, men derimod baseret på arbejderklassen selv som den nødvendige modsætning til kapitalen samt på den videnskabelige analyse af sådanne modsætninger i det eksisterende samfund. Som de to skrev på samme tid i den enorme tekstmasse, der forblev upubliceret i deres levetid, men i det næste århundrede endelig udkom under titlen *Den tyske ideologi*: Kommunismen måtte ikke betragtes som en færdigformet "*tilstand*, der bør frembringes, et *ideal*, som virkeligheden har at rette sig efter", men tværtimod som "den *virkelige* bevægelse, der ophæver den nuværende tilstand".³⁹

Men utallige senere skildringer af sammenstødet mellem Marx og Weitling i Bruxelles 1846 har overset, at Weitling langt hen ad vejen var enig med Marx og Engels i denne kritik af den ældre utopisme. Under striden mod Schapper i London havde Weitling forsvaret praktiske og materialistiske standpunkter, som Marx og Engels uden videre kunne have skrevet under på. Noget tyder da også på, at i det mindste Marx – hvis ikke også Engels – først forholdt sig ret skeptisk til Schapper-fløjens smædekampagner mod Weitling. I det mindste var Marx tydeligt indstillet på et konstruktivt samarbejde. Når det alligevel brød sammen, hang det sammen med, at Weitlings kommunisme i deres øjne – alle sine kvaliteter til trods – stadig var meget langt fra nogen videnskabelig analyse, og at han insisterede på at holde fast i sin samtids arbejdererfaringer, hvorimod Marx og Engels så hen til arbejdernes fremtidige erfaringer under en langt mere udviklet industrikapitalisme. Som Seidel-Höppner sammenfatter det som et "epokalt" betinget brud: "Hvis Weitling på tærsklen til industrialderen forsvarede de førindustrielle arbejderes berettigede protester og fordringer, så repræsenterede Marx og Engels det teoretiske opbrud i den moderne industrialder."⁴⁰

Nederlag

Det blev Marx og Engels, der vandt opbakning i Bund der Gerechtigkeit og derpå kunne føre an i omdannelsen af dette forbund efter strammere retninger til Bund der Kommunisten, hvis program blev det siden så berømte *Manifest der kommunistischen Partei*, skrevet i slutningen af 1847 og udgivet i begyndelsen af det følgende år, kort før den franske februarrevolutions udbrud. Dermed var Weitling effektivt marginaliseret i den tyske kommunistiske bevægelse.

Dette markerede samtidig afslutning på hans rolle som pioner for den europæiske arbejderbevægelse. Skuffet drog Weitling videre til New York. Der videreførte han først så vidt muligt sine hidtidige aktiviteter. Han organiserede tyske arbejdere i USA i et nygrundlagt *Befreiungsbund*, der opnåede nogle hundrede medlemmer. Og da revolutionen endelig brød ud i Preussen i marts 1848, satte han straks kursen mod sit gamle hjemland for at slutte sig til revolutionens venstrefløj. Mens Paris, som han genså kort lige efter junidagene, allerede da var kendetegnet ved et afgørende tilbageslag for revolutionens radikale fløj, var Weitling først overmåde begejstret over den radikale stemning, der mødte ham i Berlin, hvor han i august dét år deltog i en ti dage lang arbejderkongres. Men Berlin var tydeligvis ikke klar til Weitlings vidtrækkende planer. På demokratkongressen i samme by i oktober lykkedes det ham heller ikke at vinde gehør. Lidt bedre gik det, da han efter general Wrangels indtog i Berlin hastede videre til Hamburg. Her lykkedes det ham at samle nogle hundrede tilhængere i sit tysk-amerikanske Befreiungsbund. Men da de hamburgske myndigheder nogle måneder senere også begyndte at slå ned på kætterske ytringer, så han ingen anden udvej end at rejse tilbage til USA.

Han søgte der at videreføre sine bestræbelser på at organisere de tysk-amerikanske arbejdere. Men den europæiske revolutionens nederlag ramte også Weitlings tro på mange af de strategiske opfattelser, han havde udviklet siden 1830'erne – ganske som det skete for utallige andre på 1840'ernes venstrefløj. Seidel-Höppner karakteriserer hans bevægelse i retning af, hvad hun betegner som et 'syndikalistisk' standpunkt, dvs. en distancering fra den 'politiske' arbejderbevægelse til fordel for faglig organisering.⁴¹ Og hvor han tidligere havde rettet skarp kritik mod fourieristiske og ikarisk-kommunistiske koloniseringsbestræbelser, indgik han nu forbund med kolonisterne – endda så vidt, at han i en overgang bosatte sig og til sidst stod i spidsen for kolonien Communia i Iowa, som han dog forlod i 1854 under heftige indbyrdes stridigheder.⁴²

Det viste sig langt vanskeligere at organisere arbejderne i USA, end Weitling håbede. Fra midten af 1850'erne opgav han stort set sit offentlige engagement, stiftede familie og slog sig ned som hårdtarbejdende skrædder. Hans intellektuelle overskud blev nu kastet ind i studier af sprog, natur og astronomi. Hans mangeårige system med et nyt, mere rationelt verdenssprog blev fremstillet i et trykklart manuskript, der til dels også blev sat hos en trykker, men først publiceret mange år efter hans død.⁴³ Han optog kontakt til fremtrædende videnskabsfolk for at fremlægge sine teorier om verdensaltet og det bevægende urstof. Og han søgte at slå igennem som opfinder af smarte tilføjelser til tidens nye symaskiner, ikke mindst et knaphulsaggregat og en kniplingsmaskine – uden held.⁴⁴ Først i 1871, da arbejderbevægelsen atter spirede, fik han kontakt med bevægelsen igen, men nåede kun at optræde en enkelt gang som taler på et arbejdermøde i New York, inden han døde samme år. Nekrologerne i den nye arbejderpresse var respektfulde, men fåtallige.

I sit offentlige liv forblev Weitling således knyttet til 1840'erne og dette årtis særlige fornemmelser af at være undervejs mod radikalt anderledes fremtider. Han blev aldrig helt glemt, men nok forklejnet og forvansket i senere tilbageblik. Det er Waltraud Seidel-Höppners store fortjeneste at have studeret hans liv, tanker og handlinger så indgående og i et så bredt perspektiv, at han igen kan indtage sin ikke uvæsentlige plads i den tidlige arbejderbevægelses historie. Han var her ikke kun "grundlæggeren af den tyske kommunisme", men også ét af de fremmeste eksempler på, hvordan også den tidlige arbejderbevægelse var en international og kæmpende bevægelse. Hvis man i de første mange årtier efter Weitlings død var tilbøjelig til at latterliggøre hans fantasier, er vi i dag nok kommet så tilstrækkelig langt fra fristelsen til at overtage enkelthederne i hans opfattelser, at vi måske kan ane noget andet og væsentligere i hans tankeverden: en insisteren på, at politiske handlinger ikke er låst fast i kortsigtede, taktiske former, men først og fremmest må forbindes med en langtrækkende stræben efter de lykkelige liv, der trives i bedre fællesskaber.

Noter

1. *Aarhus Stiftstidende* 5. august 1843.
2. Waltraud Seidel-Höppner: *Wilhelm Weitling (1808-1871). Eine politische Biographie*, 2 bd., Frankfurt am Main: Peter Lang 2014. På sine små 1900 sider overgår værket i omfang og akribi al tidligere Weitlingforskning og vil være standardværket om emnet, formentlig i al eftertid. Det er samtidig kronen på Seidel-Höppners mere end 60 år lange udforskning af den tidlige socialisme, og navnlig Weitling, først på den unge DDR-stats præmisser, siden under opgør med DDR-traditionens snævert tysknationale fokus og dens ideologiske ortodoksi. Hendes første bog om Weitling forelå som manuskript allerede i 1956 (og blev udgivet som *Wilhelm Weitling, der erste deutsche Theoretiker und Agitator des Kommunismus*, Berlin: Dietz Verlag 1961). Siden fulgte flere, bredere anlagte værker, hvoraf flere blev til i samarbejde med hendes nyligt afdøde ægtefælle, Joachim Höppner. Størst udbredelse fik den væsentlige antologi *Von Babeuf bis Blanqui* (2 bd., Leipzig: Reclam 1975), men samarbejdet fortsatte ind i det nye årtusind med bl.a. *Etienne Cabet und seine ikarische Kolonie* (Frankfurt am Main: Peter Lang 2002). Ved at skildre Weitlings liv og skrifter i en ofte rigt udfoldet europæisk idéhistorisk kontekst og ved at rehabilitere ham som historisk aktør og tænker, snarere end blot som utopist, kan Seidel-Höppners nye bog samtidig ses i forlængelse af en bredere tendens til nytolkning af den tidlige socialisme, herunder Weitling – se bl.a. Hans-Arthur Marsiske: “*Wider die Umsontsfresser*” *Der Handwerkerkommunist Wilhelm Weitling*, Hamburg: Ergebnisse 1986; Lothar Knatz & Hans-Arthur Marsiske (red.): *Wilhelm Weitling, ein deutscher Arbeiterkommunist*, Hamburg: Ergebnisse 1989, samt Lothar Knatz: *Utopie und Wissenschaft im frühen deutschen Sozialismus. Theoriebildung und Wissenschaftsbegriff bei Wilhelm Weitling*, Frankfurt am Main: Peter Lang 1984. Seidel-Höppners afgørende bidrag i den henseende ligger først og fremmest i de indgående læsninger og idéhistoriske kontekstualiseringer af hvert af Weitlings hovedværker og væsentligste indsatsområder (muligvis med undtagelse af religiøsiten, som her nok anerkendes, men også nedtones – måske lidt mere end rimeligt). Mens størrelsen og grænsegangigheden i Seidel-Höppners nye biografi nogle steder giver den et omstændeligt præg og nok gør den uegnet som oversigtsværk eller introduktion, ligger dens hovedforer i den stadige aflivning af alt for sejlivede myter om Weitling og i den indgående idéhistoriske relatering til samtidens øvrige socialistiske eller kommunistiske tankestrømninger, der samtidig forankres grundigt i væsentlige bevægelses- og socialhistoriske forhold.
3. Jf. Bert Andréas: *Le manifeste communiste de Marx et Engels: Histoire et bibliographie 1848-1918*, Milano: Feltrinelli 1963.
4. *Dagen* 15. juli 1840.
5. De allerførste brug af kommunismebegrebet på dansk har jeg beskrevet nærmere i min bog *Det røde spøgelse: Kommunismen og 1840'ernes danske politiske kultur*, København: SFAH 2014, s. 47-69.
6. Jf. her f.eks. Keith Taylor: *The Political Ideas of the Utopian Socialists*, London: Frank Cass 1982; Jean-Christian Petitfils: *Les socialismes utopiques*, Paris: Presses Universitaires de France 1977; eller Manfred Hahn & Hans Jörg Sandkühler (red.): *Sozialismus vor Marx*, Köln: Pahl-Rugenstein 1984. Dette perspektiv er også styrende for den grundigste engelsksprogede Weitlingsbiografi, Carl Wittke: *The Utopian Communist: A Biography of Wilhelm Weitling, Nineteenth-Century Reformer*, Baton Rouge: Louisiana State University Press 1950, samt for de få nyere, meget korte introduktioner til Weitling på dansk: Ole Thyssens antologi *Den tidlige socialisme* med den sigende undertitel *Fra utopi til videnskab* (København: Hans Reitzel 1979, s. 117-23); samt Niels Finn Christiansens bredere anlagte *Socialismens historie. fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig* (København: Suenson 1979, s. 59), der præsenterer Weitling som ophavsmand til en utopisk socialisme, “udsprunget af en moralsk, religiøst sværmerisk holdning, der dog

mundede ud i en elementær anerkendelse af nødvendigheden af en klassekamp mod privatejendom, pengesystem og borgerlige normer”. En bemærkelsesværdigt detaljeret og nuanceret fremstilling af dette område – såvel som mange andre – findes i den i dag alt for sjældent læste Frederik Borgbjerg og C.E. Jensen: *Socialdemokratiets Aarhundrede*, bd. 1, København: A. Christiansens Forlag 1904, s. 39-49.

7. F.C. Sibbern: *Meddelelser af Indholdet af et Skrivt fra Aar 2135*, 3 bd., København: C.A. Reitzel (bd. 1), eget forlag (bd. 2 og 3) 1858-72. Sibberns arbejde på dette værk strakte sig tilbage til midten af 1840'erne, hvor han første gang forholdt sig til kommunismen og endda gjorde det bemærkelsesværdigt positivt. Jf. Sibberns indlæg i *Nyt Aftenblad* 26. november 1844 og 16. december 1846. Jeg analyserer Sibberns særlige tilnærmelse til kommunismen i min bog *Kærlighedens samfund. Romantiske utopier i 1800-tallets Danmark*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2016, s. 183-209.

8. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 46.

9. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 178-97, er et fortrinligt lille kapitel om sangtraditioner på værksteder og i foreningslivet – fra fædrelandsbesyngelser blandt tyskerne i parisisk udlændighed til nye sange om menneskehedens kommende guldalder hinsides udbyttersamfundet. Samme emne er berørt i Wolfgang Schieder: 'Wilhelm Weitling und die deutsche politische Handwerkerlyrik im Vormärz', *International Review of Social History*, 5:2 (1960), s. 265-90. Jf. til tidlige danske arbejdersangtraditioner Niels Finn Ebbesen: 'Sang og sange i københavnske arbejderforeninger 1848-1872', *Musik og Forskning* nr. 1 (1979) s. 57-138 (også tilgængelig via http://dvm.nu/files/musik_forskning/1979/mf1979_02.pdf).

10. Arnold Ruge: *Zwei Jahre in Paris. Erster Theil*, Leipzig: Wilhelm Jurany 1846, s. 4. Jf. Lloyd S. Kramer: *Threshold of a New World: Intellectuals and the Exile Experience in Paris, 1830-1848*, Ithaca & London: Cornell University Press 1988.

11. Citeret fra Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 203.

12. Se Erik Gamby: 'Skandinavien og håndværkerkommunismen', i Gerd Callesen, Steen Bille Larsen og Niels Ole Højstrup Jensen (red.): *Marx i Danmark. Historiske Bidrag*, København: SFAH 1983, s. 15-58, her s. 28ff.

13. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 57f, som her henviser til Jacques Grandjoncs omfattende forskning.

14. Alain Maillard: *La communauté des égaux. La communisme néo-babouviste dans la France des années 1840*, Paris: Kimé 1999; Georges Sencier: *Le babouisme après Babeuf*, Paris: Marcel Rivière & Cie 1912; Jacques Grandjonc: *Communisme/Kommunismus/Communism. Origine et développement international de la terminologie communautaire prémarxiste des utopistes aux néo-babouvistes*, 2 bd., Trier: Karl-Marx-Haus 1989 (*Schriften aus dem Karl-Marx-Haus* 39); Wolfgang Schieder: 'Kommunismus', Otto Brunner m.fl. (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, 8 bd., Stuttgart: Klett & Cotta 1974-1997, bd. 3, s. 455-529.

15. Om disse betegnelser: Waltraud Seidel-Höppner: 'Unter falschem Namen. Der Bund der Gerechtigkeit und sein Namenswandel', *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, nr. 1 (2013), s. 47-57. Om forbundets historie: Joachim Höppner & Waltraud Seidel-Höppner: 'Der Bund der Geächteten und der Bund der Gerechtigkeit', *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, nr. 3 (2002), s. 60-92 og nr. 2 (2003), s. 61-83.

16. Friedrich Engels: 'Progress of Social Reform on the Continent' (1843), <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/11/18.htm>. Jf. også samme: 'Bidrag til "Kommunisternes forbund"s historie' (1885), i *Marx Engels Udvalgte Skrifter*, København: Tiden 1952, bd. 2, s. 336-55, her især s. 339-42.

17. Wilhelm Weitling: *Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte*, 2. udgave, Bern: Jenni 1845 (opr. 1838-39). Denne udgave er tilgængelig som pdf-faksimile, på <https://archive.org/details/diemenschheitwie00weit>. Teksten findes desuden på

- <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/weitling/1838/mensch/index.htm> (alle links tilgået 6/1-2016).
18. Weitling *Die Menschheit*, s. 19.
 19. Wilhelm Weitling: *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Vivis: eget forlag 1845 (opr. 1842), s. 260.
 20. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 129-53 & 677ff.
 21. Wilhelm Weitling: *Das Evangelium eines armen Sünders*, Bern: Jenni 1845 (digitaliseret på Bayerische Staatsbibliothek: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10777308_00005.html) s.
 22. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 685 og 1082. Der er bestemt hold i Seidel-Höppners udlægning, også på dette punkt: Kristendommen fungerede for Weitling som et idémæssigt reservoir på linje med mange andre elementer. Men ved fortrinsvis at relatere Weitlings kristendom idéhistorisk til Müntzer 300 år før og Bloch omtrent 100 år senere forbigår hun det samtidige landskab af mere eller mindre kætterske, 'folkelige' kristendomsforståelser, som kom til at spille en afgørende rolle i udviklingen af tidlige socialisme- og kommunismeopfattelser.
 23. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 155-78.
 24. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 233ff. Jf. Hans-Norbert Lahme: 'Niels Lorents Petersen. Hans liv i arbejderbevægelsen', *Historie – jyske samlinger* 15 (1983), s. 422-52.
 25. 'Aufruf an Alle welche der deutschen Sprache angehören', *Hilferuf der deutschen Jugend*, 1, september 1841, citeret fra Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 238.
 26. Jacques Rancière: *Dis-Agreement: Politics and Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press 1999; samme: *La nuit des prolétaires*, Paris: Pluriel 2005 (opr. 1981, engelsk udgave: *Proletarian Nights*, London & New York: Verso 2012).
 27. 'Aufruf' (1841), citeret i Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 239.
 28. Armand Cuvillier: *Un journal d'ouvriers: L'Atelier 1840-1850*, Paris: Éditions Ouvrières 1954; Bertel Nygaard: 'Arbejderpolitik i 1848', *Kulturstudier* 1 (2012), s. 55-77 (www.tidsskriftetkulturstudier.dk).
 29. Wilhelm Weitling: *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Vivis: eget forlag 1842 (via books.google.com), s. 53f og 55.
 30. Weitling *Garantien*, s. 57 og 58. Formuleringen "at aflægge sig det gamle menneske" ligner i øvrigt Kolossenserbrevet 3: 9 i Det Nye Testamente.
 31. Weitling *Garantien*, s. 2.
 32. Den norske udgave udkom i 1847. Jf. hertil jf. hertil Tore Pryser: 'Internasjonale "revolutionsnære" strømninger i Norge 1847-49', *Historisk Tidsskrift* (norsk), bd. 60 (1981), s. 105-132, her s. 109. Den norske udgave blev også annonceret til salg fra universitetsboghandler Høst i København – se *Flyveposten* 23. december 1848.
 33. Karl Marx: 'Kritische Randglossen zu dem Artikel »Der König von Preußen und die Sozialreform. Von einem Preußen« (»Vorwärts!« Nr. 60)', *Marx Engels Werke*, Berlin: Dietz 1960ff, bd. 1, s. 405.
 34. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 612. Jf. også Jürg Haefelin: *Wilhelm Weitling. Biographie und Theorie. Der Zürcher Kommunistenprozess von 1843*, Bern m.fl.: Peter Lang 1986
 35. Se også reportagen om Weitlings færd fra løsladelsen til opholdet i Hamburg i *Berlingske Tidende* 4. september 1844.
 36. 'Hvad er Communisme?', *Almuevennen* 28. maj 1845. Jf. Johann Caspar Bluntschi (uden forfatterangivelse): *Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren. Wörtlicher Abdruck des Kommissionsberichtes an die h. Regierung des Standes Zürichs*, Zürich: Orell, Füssli & Comp. 1843.
 37. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 832-837, jf. 840ff.
 38. Jf. f.eks. David McLellan: *Karl Marx: His Life and Thought*, New York: Harper Colophon 1977, s. 155-58.

39. Karl Marx & Friedrich Engels: 'Die deutsche Ideologie' (1846), *MEGA1*, bd. I:5, s. 25.
40. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 1032.
41. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 1255ff.
42. Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 1425ff. Jf. også Wittke *Utopian Communist*, s. 237-275.
43. Wilhelm Weitling: *Grundzüge einer allgemeinen Denk- und Sprachlehre*, Frankfurt am Main: Peter Lang 1991; Wittke *Utopian Communist*, s. 291-98.
44. Wittke *Utopian Communist*, s. 298ff; Seidel-Höppner *Wilhelm Weitling*, s. 1485ff.

Bertel Nygaard, ph.d.
Lektor på Århus Universitet
email: bertel.nygaard@cas.au.dk